

**Національна юридична академія України
імені Ярослава Мудрого**

РОМАНОВ МИХАЙЛО ВАСИЛЬОВИЧ

УДК 343.82

**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАХОДІВ СТЯГНЕННЯ,
ЩО ЗАСТОСОВУЮТЬСЯ ДО ОСІБ, ПОЗБАВЛЕНИХ ВОЛІ**

**Спеціальність: 12.00.08 – Кримінальне право та криминологія;
кримінально-виконавче право**

АВТОРЕФЕРАТ

**Дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук**

Харків – 2003

Дисертацією є рукопис:

Робота виконана на кафедрі кримінології та кримінально-виконавчого права Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник – доктор юридичних наук, доцент **Степанюк Анатолій Хомич**, Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, доцент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права.

Офіційні опоненти:

- доктор юридичних наук, професор **Костенко Олександр Миколайович**, Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України, завідувач відділу проблем кримінального права, кримінології та судоустрою;

- кандидат юридичних наук, доцент **Денисова Тетяна Андріївна**, декан юридичного факультету Запорізького державного університету.

Провідна установа - Львівський національний університет імені Івана Франка, кафедра кримінального права і кримінології, Міністерство освіти і науки України, м. Львів.

Захист відбудеться “27” травня 2003 р. о 10:00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.01 у Національній юридичній академії України імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національної юридичної академії імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77.

Автореферат розосланий “ 24 ” квітня 2003 року

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Шепітько В.Ю.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. За чинним законодавством України позбавлення волі є найбільш суворим покаранням серед покарань, передбачених Кримінальним Кодексом України. При відбуванні цього покарання засуджені протягом визначеного вироком суду терміну повинні знаходитися в кримінально-виконавчих установах і зазнавати обмежень. Засуджені знаходяться в спеціально створених умовах і зобов'язані дотримуватися режиму цих умов. Режим і його дотримання переслідує ряд цілей і у випадку порушення режиму законодавством передбачена дисциплінарна відповідальність. Мова йде про заходи стягнення, які можуть бути застосовані до осіб, позбавлених волі. Заходи стягнення виступають як засіб забезпечення режиму, а також грають роль певного психологічного стримуючого фактора, за допомогою якого держава навіть в умовах позбавлення волі здатна впливати на поведінку засуджених.

Історично склалося так, що стягнення, як елемент виховання, довело свою необхідність. Не є виключенням і процес виконання кримінального покарання у виді позбавлення волі. У зв'язку з цим заходи стягнення є важливим інститутом виправно-трудового права.

На жаль, існуюча система заходів стягнення сьогодні вже не здатна виконувати ті функції, які на неї були покладені в минулому, та не несе виховного, педагогічного і навіть карального навантаження. Іноді дисциплінарна відповідальність засуджених може перетворитися в інструмент маніпулювання поведінкою і статусом засудженого, що не виправдано а ні з погляду закону, а ні з погляду педагогічного впливу цих заходів на засудженого.

Сьогодні кримінально-виконавча система України реформується, законодавець прагне привести норми виправно-трудового права у відповідність з міжнародними стандартами. Але інститут дисциплінарної відповідальності ще вимагає істотного реформування і приведення до нормативної єдності. Той факт, що питання пов'язане з заходами стягнення є одним з суттєвих моментів у справі реформування кримінально-виконавчої системи, підтверджується й тим, що експерти міжнародних організацій рекомендували відповідним органам нашої держави організувати діяльність з розробки та затвердження принципово нової системи дисциплінарних стягнень. Така увага міжнародних експертних організацій та державних органів до інституту дисциплінарної практики зумовлена тим, що діюча система стягнень не відповідає як міжнародним стандартам, так і багатьом нормам Конституції України.

Вивченню проблеми застосування дисциплінарних стягнень приділяли пильну увагу цілий ряд вчених: І.А. Водолаз, М.М. Галкін, В.С. Генералов, А.Н. Горбенко, А.А. Жижиленко, М.П. Журавльов, А.А. Новіков, А.П.Іванов, Ю.Ф. Кваша, О.Г. Колб, А.І. Марцев, М.Б. Метьолкін, Г.А. Фірсов, Л. Халдєєв. Також цій проблемі у відносно недавньому минулому в Російській Федерації присвячено кілька робіт, зокрема А.С. Єрицяном, Л.Б. Смірновим.

Разом з тим, не зважаючи на значний внесок вказаних науковців у вивчення проблем кримінально-виконавчого права, можна стверджувати, що проблема застосування заходів стягнення залишається не дослідженою належним чином.

У найближчий час планується прийняття нового Кримінально-виконавчого кодексу, який врегулює питання виконання кримінальних покарань. У цей кодекс увійдуть якісно нові положення, котрі відповідають вимогам часу, міжнародному законодавству, а також тим правовідносинам з виконання покарань, які довели свою доцільність. Нова система заходів стягнення повинна вибрати позитивний досвід вітчизняної правозастосовчої практики, врахувати вимоги міжнародних стандартів, а також підтвердити свою життєздатність та ефективність. Ось чому, на наш погляд, у даний момент склалися всі передумови для комплексного вивчення заходів стягнення, які застосовуються до осіб, позбавлених волі.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Обрана тема дисертаційного дослідження передбачена планом наукових досліджень кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого, спрямована на виконання загальних задач, які визначені Комплексною програмою профілактики злочинності на 2001-2005 р.р., що затверджена Указом Президента України від 25.12.00 року № 1376/2000.

Мета та завдання дослідження. Метою дослідження є отримання нового знання про інститут дисциплінарної відповідальності засуджених в цілому та, зокрема, про заходи стягнення, які застосовуються до осіб, позбавлених волі, за матеріалами зібраними в кримінально-виконавчих установах Харківської області, а також матеріалами зібраними в інших областях України окремими науковцями.

Дослідження передбачає вивчення кількісних та якісних характеристик (властивостей) вказаного явища, особливостей певних видів стягнень, їх класифікацію та механізм застосування.

Для висвітлення вказаних питань в дослідженні робиться спроба вирішити наступні завдання:

1) визначення сутності та юридичної (правової) природи заходів стягнення;

2) розроблення класифікації заходів стягнення з урахуванням їх впливу на особу засудженого та його правовий статус;

3) з аналізу діючого законодавства зробити висновок про правову природу переведень засуджених до кримінально-виконавчих установ з іншим видом режиму за злісні порушення вимог режиму;

4) визначення та акцентування механізму практичного застосування заходів стягнення;

5) з'ясування змісту окремих видів стягнень в процесі їх застосування до осіб позбавлених волі за результатами проведених польових досліджень;

6) виявлення практичної ефективності застосування заходів стягнення на підставі даних отриманих при проведенні досліджень практичної діяльності кримінально-виконавчих установ;

7) встановлення місця та ролі системи заходів стягнення серед інших заходів карально-виховного впливу;

8) на підставі аналізу практики застосування заходів стягнення та діючого виправно-трудового законодавства України розробити пропозиції щодо вдосконалення системи заходів стягнення.

Об'єктом дослідження є заходи стягнення, які застосовуються до осіб, позбавлених волі на певний строк, в кримінально-виконавчих установах (ст. 67 ВТК України), як різновид відповідальності в цілому та дисциплінарної відповідальності засуджених зокрема.

Предметом дослідження є соціальна та юридична (правова) природа заходів стягнення, їх сутність, механізми та тенденції застосування заходів стягнення до засуджених, роль стягнення серед інших засобів карально-виправного впливу та шляхи удосконалення інституту дисциплінарних стягнень.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження є діалектичний метод, застосування якого дозволило дослідити інститут дисциплінарної відповідальності в його розвитку та зв'язках з іншими правовими явищами. У процесі дослідження застосовувались такі наукові методи:

- формально-логічний метод – при з'ясуванні сутності заходів стягнення та їх правової природи;
- історичний метод - при аналізі розвитку інституту заходів дисциплінарних стягнень;

- порівняльно-правовий метод – при порівнянні вітчизняної системи стягнень з системою стягнень, передбаченою міжнародними нормативними актами;
- системно-структурний метод – при розгляді механізму застосування заходів стягнення;
- загальнонаукові методи порівняння, аналізу, синтезу та соціологічні методи збору інформації дозволили отримати достовірну інформацію про предмет дослідження, вивчити її, дійти наукових висновків та досягнути результатів дослідження.

Емпірична база дослідження складається з вивчення та аналізу стану дисциплінарної практики в кримінально-виконавчих установах Харківської області. Дослідженням було охоплено 9 кримінально-виконавчих установ Харківської області, також були використані дані офіційної статистичної звітності вказаних установ та загальнодержавні статистичні дані, узагальнені відповідними службами Державного Департаменту України з питань виконання покарань. В ході дослідження було проведено анкетування робітників установ виконання покарань та деяких категорій засуджених та отримано 293 анкети. Були використані дані отримані іншими вченими в ході дослідження дисциплінарної практики в установах виконання покарання Запорізької області, проведений аналіз публікацій, періодичних видань, судові огляди та узагальнення.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що дисертація є першим в умовах незалежної держави Україна, комплексним, теоретичним, монографічним науковим дослідженням заходів стягнення, які застосовуються до осіб, позбавлених волі. При розкритті теми були враховані зміни та реформи, що сталися в кримінально-виконавчій системі та виправно-трудовому законодавстві.

Зокрема, можна виділити наступні основні положення дослідження, які містять наукову новизну:

- в дослідженні вперше зроблена спроба виявити правову природу дисциплінарної відповідальності як інституту саме кримінально-виконавчого права; на основі історичного аналізу та аналізу практики застосування заходів стягнення наведена їх класифікація, яка найбільш повно відбиває зміст стягнень та їх вплив на засуджених;

- підкреслений та по-новому розглянутий механізм застосування заходів стягнення;

- в дослідженні наведені та по-новому викладені думки з приводу розподілу обов'язків щодо застосування заходів стягнення між посадовими особами кримінально-виконавчих установ;

- вперше вивчено сутність та висловлено думку про правову природу переведення засуджених, що злісно порушують вимоги режиму в кримінально-виконавчі установи з іншим режимом в аспекті визначення відмінностей інституту переведень від заходів стягнення, передбачених ст. 67 ВТК України;

- в дослідженні зроблений висновок про неефективність існуючої процедури оскарження засудженими накладених на них стягнень та зроблені пропозиції щодо оптимізації вказаної процедури; вперше зосереджено увагу на можливості оскаржень засудженим накладених на нього стягнень безпосередньо до суду, яка існувала, але фактично не використовувалася, механізм такого оскарження не був предметом розгляду та відпрацювання;

- по-новому сформульовані роль та значення заходів стягнення в правозастосовчій діяльності кримінально-виконавчих установ у зв'язку з втіленням завдань виправно-трудового права;

- розглянуті можливості удосконалення системи дисциплінарних стягнень та внесені пропозиції щодо її зміни (зокрема, уточнення понять “злісне порушення”, “безуспішність застосування інших заходів впливу”, “грубе порушення”); наведена модель системи заходів стягнення, яка може бути покладена в основу змін до відповідної статті ВТК України, а також проекту нового кримінально-виконавчого кодексу України; запропоновано назвати відповідний розділ ВТК України “Система заходів підтримки дисципліни в кримінально-виконавчих установах”.

Практичне значення отриманих результатів полягає в наступному:

- у науково-дослідній роботі висновки, які наведені в дисертаційному дослідженні, можуть бути використувані при подальшій розробці проблем дисциплінарної відповідальності засуджених;

- для правотворчої діяльності запропонована система заходів стягнення, яка може бути покладена в основу правової норми;

- у правозастосовчій діяльності запропоновані висновки сприятимуть підвищенню кваліфікації практичних працівників правоохоронних органів, практиці застосування дисциплінарних стягнень;

- у навчальному процесі результати дослідження можуть бути використані при підготовці курсу лекцій з кримінально-виконавчого права, методичних та навчальних посібників, а також підручників для вищих юридичних навчальних закладів.

Апробація результатів дослідження. Дисертація виконана на кафедрі кримінології та кримінально-виконавчого права Національної

юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Результати дослідження знайшли відображення в опублікованих наукових статтях та тезах наукових доповідей, були повідомлені автором на наукових конференціях молодих вчених та аспірантів: “Становлення правової системи демократичної України та юридична наука” (м. Харків, червень 1998 р.), “Права людини в умовах реформування правової системи України (До 50-ї річниці Загальної декларації прав людини)” (м. Харків, 12 грудня 1998 р.).

Результати досліджень використовуються при проведенні занять з курсу “Кримінально-виконавче право” зі студентами Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого.

Публікації. Основні положення проведеного дослідження знайшли відображення в 5 статтях, опублікованих у спеціалізованих фахових наукових виданнях та 2 тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура дисертації обумовлена її цілями, завданнями та предметом і складається зі вступу, 3 розділів, які містять 10 підрозділів, висновків, списку використаних літературних джерел в кількості 193. Загальний обсяг роботи 213 сторінки. Текст дисертації - 197 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

Вступ дисертації містить інформацію про актуальність обраної теми, ступінь наукової розробленості проблеми, визначається зв'язок з науковими програмами і темами, формулюється мета та завдання дослідження, його об'єкт і предмет, вказуються методи дослідження, емпірична база, розкривається наукова новизна роботи, її теоретичне та практичне значення, визначається ступінь апробації результатів дослідження, наявність та кількість публікацій за темою дисертації її структурна побудова.

Розділ 1. “Поняття заходів стягнення, що застосовуються до осіб, позбавлених волі” складається з трьох підрозділів. Розділ присвячений висвітленню теоретичних питань, сутності та правової природи заходів стягнення.

У підрозділі 1.1. “Сутність дисциплінарної відповідальності засуджених” автор розглядає складові дисциплінарної відповідальності, як особливого виду відповідальності засуджених. У результаті вивчення вказаного питання дисертант приходять до висновку, що сутність дисциплінарної відповідальності полягає в тому, що вона є заснованим на нормах виправно-трудового законодавства обов'язком засудженого

заснати певних обмежень карально-виховного характеру, які застосовуються за недотримання порядку в кримінально-виконавчій установі. У підґрунті притягнення засуджених до дисциплінарної відповідальності знаходяться відносини підпорядкування осіб, що відбувають покарання, адміністрації кримінально-виконавчої установи. Автор відзначає, що у кримінально-виконавчому праві правова природа дисциплінарної відповідальності засудженого має особливості, оскільки: 1/ зобов'язана сторона відносин відповідальності наділена особливим правовим статусом засудженого; 2/ вказані правовідносини складаються в ході виконання покарання у виді позбавлення волі; 3/ регулюються вони нормами виправно-трудового законодавства; 4/ суб'єкти правовідносин не рівні; 5/ заходи стягнення, що застосовуються до засудженого, властиві лише кримінально-виконавчому праву.

Автор в підрозділі 1.2. **“Місце заходів стягнення у системі методів карально-виховного впливу”** розглядає питання про поняття дисциплінарної практики та визначає дисциплінарну практику у вузькому та широкому розумінні. Так, дисциплінарна практика у вузькому розумінні – це, власне, діяльність адміністрації кримінально-виконавчої установи по **застосуванню** до засуджених заходів стягнення за **здійснення** порушень режиму. Дисциплінарна практика в широкому розумінні – це діяльність кримінально-виконавчих установ, **спрямована** на реалізацію функцій кримінально-виконавчого права та **завдань**, що стоять перед кримінальним покаранням. Автор вказує, що дисциплінарні стягнення є одним із засобів примусу, проте відрізняються від інших, зокрема, покарання. Дисертант наводить визначення поняття заходів стягнення, які **застосовуються** до **осіб**, позбавлених волі, як певний захід впливу на засудженого, передбачений законом та такий, що відповідає тяжкості порушення режиму. Цей захід **застосовується** уповноваженими на те органами держави і посадовими особами та передбачає встановлення на певний строк **правообмежень** і спрямований, в остаточному підсумку, на досягнення цілей покарання.

Отже, поняття заходів стягнення має самостійне практичне і теоретичне значення. Практично поняття заходів стягнення допомагатиме посадовим особам кримінально-виконавчих установ, оскільки **визначає** юридичну природу стягнень. Теоретично визначення поняття стягнень указує на їх специфічне **положення** як засобу державного **примусу**, **відмінності** від інших засобів, зокрема кримінального покарання, а також підкреслює важливість стягнень, як заходу забезпечення вимог режиму.

Підрозділ 1.3. “Класифікація заходів стягнення, що застосовуються до осіб, позбавлених волі”, присвячений аналізу та

критичній характеристиці існуючих у науці класифікацій заходів стягнення, та визначенню власної моделі класифікації дисциплінарних стягнень.

Автор проаналізував історичний шлях системи заходів стягнення, позиції різних вчених та з урахуванням отриманого практичного матеріалу наводить власне бачення класифікації заходів стягнення. Першими дисертант виділяє стягнення, що не змінюють умов тримання засуджених і не впливають на їхній правовий статус. До них належать: попередження, догана, позачергове чергування по прибиранню приміщень і території місця позбавлення волі, разове позбавлення засуджених, що містяться у виховно-трудовах колоніях, відвідування кіно, концерту, участі в спортивних іграх. Наступна група – це стягнення, що неістотно змінюють умови тримання засуджених, нетривалі за часом. Серед них: позбавлення права на одержання чергової посылки або передачі і заборона на термін до одного місяця купувати продукти харчування, скасування поліпшених умов тримання, переведення засуджених у штрафний/дисциплінарний ізолятор, а також переведення засуджених, що тримаються у тюрмі, у карцер. Третя класифікаційна група – це стягнення, що істотно змінюють умови тримання засуджених на значні терміни. До них належать: переведення засуджених у приміщення камерного типу, переведення в одиночні камери, а у тюрмах - на суворий режим. Ретельне викладення особливостей та характерних рис кожної з класифікаційних груп, автор наводить в роботі.

Запропонована класифікація найбільш ємно відбиває явище, що вивчається та виявляє його характерні риси. До того ж, проведені автором дослідження підтверджують правильність та доцільність класифікації саме за вибраними критеріями. У ході дослідження було з'ясовано, що засуджений дуже болісно переживає стягнення, які накладаються на значні терміни та суттєво змінюють його правовий статус, тобто ці дві ознаки стягнень є визначальними як для засудженого, так і для посадових осіб кримінально-виконавчих установ.

Розділ 2 “Механізм застосування заходів стягнення до осіб, позбавлених волі” містить п'ять підрозділів, в яких розглядаються питання процедури застосування заходів стягнення до засуджених.

У **підрозділі 2.1. “Поняття механізму застосування заходів стягнення”** наводиться визначення поняття механізму застосування заходів стягнення та відзначаються його елементи. Стосовно до дисциплінарних стягнень, механізм їх застосування можна трактувати як структуру відношень, які складаються між засудженими, що відбувають покарання у виді позбавлення волі, й адміністрацією

кримінально-виконавчої установи, з приводу застосування і виконання дисциплінарних стягнень. Структура механізму, як і будь-якого комплексного явища, складна і складається з певних елементів, найбільш специфічні з яких автор розглядає в подальших підрозділах.

У підрозділу 2.2. **“Компетенція посадових осіб кримінально-виконавчих установ у сфері застосування заходів стягнення”** автор указує, що компетенція посадових осіб кримінально-виконавчих установ має свої особливості, які обумовлені специфікою діяльності органів, що виконують кримінальні покарання. Тільки посадові особи кримінально-виконавчих установ мають право на підставі закону застосовувати до засуджених відповідні обмеження й інші заходи карально-виховного впливу. Такому положенню посадових осіб кримінально-виконавчих установ корелює їхній обов'язок суворо дотримуватися закону при здійсненні своєї діяльності. Дисертант розглядає об'єм компетенції кожної з посадових осіб, що наділені правом застосування заходів стягнення. Серед посадових осіб, які мають право накладати дисциплінарні стягнення, закон називає начальника відділення соціально-психологічної служби. Не зважаючи на те, що начальник відділення фактично є центральною фігурою в процесі карально-виховного впливу на засуджених, законодавець закріплює дуже обмежені повноваження начальника відділення по застосуванню стягнень. Разом з тим, на думку автора, той факт, що правом застосування заходів стягнення наділена порівняно невелика кількість посадових осіб кримінально-виконавчих установ, є вірним рішенням законодавця.

В підрозділі дисертант також відзначає, що відповідно до законодавства засуджений має право оскаржити накладене на нього стягнення. Автор розрізняє три “рівня” оскарження: 1) подання засудженим скарги особі, яка наклала стягнення; 2) розгляд скарги вищестоящою посадовою особою; 3) оскарження дисциплінарних стягнень прокурору й у суд.

На сьогодні порядок оскарження засудженим накладеного стягнення фактично не врегульований законодавцем. Цей факт не можна визнати задовільним, до того ж, засуджені досить часто подають скарги з питань режиму відбування покарання. Як показали проведені дослідження вони складають близько 35% від загального числа скарг, спрямованих засудженими у відповідні інстанції.

Дисертант дістає висновку, що до посадових осіб, які за загальним правилом мають право здійснювати дисциплінарну практику, необхідно включати і прокурора, і суд, однак лише в частині скасування стягнення, яке накладено з порушенням вимог закону. Але, з іншого боку, при

проведенні дослідження не вдалося виявити жодного випадку, коли засуджений скористувався своїм правом на оскарження накладеного стягнення до суду.

Підрозділ 2.3. “Переведення засуджених, що злісно порушують вимоги режиму в інші кримінально-виконавчі установи” присвячений питанню, яке тісно пов’язане з проблемою застосування заходів стягнення. Автор указує, що у даний момент серед наукової громадськості не існує єдності думок з приводу правової природи **переведень**. Невизначеність юридичної природи **переведень** засуджених в іншу кримінально-виконавчу установу може **привести** до застосування необґрунтовано **суворих** заходів стягнення, або ж, навпроти, занадто м’яких заходів впливу. Як показують дослідження такі помилки допускалися на практиці у 1,2 % випадків застосування **переведень** з кримінально-виконавчої установи особливого режиму у тюрму.

Дисертант вважає, що **переведення** засуджених в іншу установу необхідно скасувати як захід впливу на засудженого, оскільки переведення пов’язані з психологічним дискомфортом – **засуджений крім того, що карається, ще й потрапляє** в новий колектив, до якого змушений адаптуватися. Не сприяють **переведення** і вивченню **особистості засудженого**, кримінологічним прогнозам стосовно нього, до того ж всі заходи, які можуть бути застосовані до порушника режиму, **переведеного** з колонії у тюрму, можливо застосувати у приміщеннях камерного типу. Дослідження дисциплінарної практики показали, що такий **вид впливу, як переведення** засуджених за злісні порушення режиму в установу з іншим **видом** режиму, практичними працівниками застосовується вкрай рідко (а в виховній колонії для неповнолітніх не застосовується вже два роки).

Що ж стосується концептуального питання про **те, чи відносяться переведення** до системи заходів стягнення, або ж вони є елементом прогресивної системи, дисертант вказує на специфічні риси переведень, які не дають змоги віднести переведення до заходів стягнення. Щодо прогресивної системи, то в теперішній час вона є об’єктом критики як така, що фактично не виконує завдань, які перед нею ставилися і навіть зовсім втратила свою системність, тобто низку послідовних заходів, спрямованих на зміну умов тримання засуджених в залежності від їх поведінки з метою стимулювання засудженого до законослухняності. **З урахуванням наведених, а також інших відмінностей заходів стягнення від переведень засуджених в установу з більш суворим режимом, автор робить висновок, що переведення не є заходом стягнення.**

У **підрозділі 2.4. “Порядок застосування заходів дисциплінарних стягнень”** дисертант вказує, що застосування заходів

стягнення до **осіб**, позбавлених волі являє собою певну послідовність дій, які здійснюють уповноважені на те **особи**. У зв'язку з цим можна говорити про те, що норми, які регламентують порядок застосування заходів стягнення, є процесуальними нормами. Цьому порядку властиві стадії:

- 1) встановлення фактичних обставин справи;
- 2) вибір і аналіз норми права (у нашому випадку – **виду** стягнення);
- 3) **вирішення** справи, виражене в акті застосування права.

Закріплені у законі процесуальні норми умовно можна поділити на такі групи:

- 1) правила, що стосуються з'ясування фактичних обставин **зробленого** порушення й **особистості** порушника;
- 2) правила, що регламентують застосування і погашення стягнень;
- 3) правила, що закріплюють додаткові критерії застосування окремих видів стягнень;
- 4) правила, що регламентують порядок оскарження засудженими накладених на них стягнень.

В результаті аналізу існуючого порядку застосування заходів стягнення автор формулює наступні висновки: доцільно було б скоротити максимальні терміни накладення і виконання стягнень; погодити поняття "злісного порушення режиму" і "безуспішності застосування заходів стягнення", результатом чого повинна стати відмова від поняття "безуспішність застосування заходів стягнення"; утворити систему послідовних дисциплінарних заходів впливу. Щодо злісних порушень режиму, то з метою дотримання єдності термінології потрібно виключити із виправно-трудового законодавства таке поняття як "злісний порушник режиму".

Підрозділ 2.5. "Аналіз застосування заходів дисциплінарних стягнень" присвячений розгляду практики застосування заходів стягнення за допомогою статистичних та описових методів.

Проведене дослідження показало, що серед факторів, які сприяють зниженню рівня порушень, найбільш впливовими в установах усіх видів режимів виявилися проведення профілактичних бесід і час чинності закону про амністію (32,5% випадків). Зайнятість засуджених **вирішальний** вплив на зниження рівня порушень здійснила лише на **загальному** режимі (11,2% випадків). Обшуки, огляди і т. ін. визначені як ефективний фактор, що знижує рівень порушень, лише в установах посиленого режиму (8,8% випадків). В установах **суворого** режиму виявилися ефективними спорт, робота з релігійними конфесіями, індивідуально-виховна робота (13,1%, 7,4%, 15,4% - відповідно). Серед основних причин порушень режиму працівники установ називають:

недоліки профілактичної роботи (31,3% випадків, установи загального режиму і колонії-поселення), особистісні особливості засудженого (25,1% випадків, колонії-поселення), потурання, безкарність і святкові дні (27,7% випадків, установи посиленого режиму), незайнятість, закінчення дії закону про амністію і неадекватність раніше накладених стягнень (17,9% випадків, установи загального режиму). Було відзначено деяке зниження кількості застосованих крайніх дисциплінарних санкцій (штрафний або дисциплінарний ізолятор, приміщення камерного типу), ці стягнення, за твердженням працівників кримінально-виконавчих установ, дуже ефективні. Ефективним є позбавлення права на отримання посылки або передачі. Питома вага вказаних стягнень зросла на 0,5%. З іншого боку, у розрахунку на тисячу засуджених рівень крайніх заходів стягнення зменшився на 15,9%. Це обумовлено, насамперед, зменшенням за останні два роки середньоспискової кількості “населення” установ на 20 тис. осіб. Напроти, таке стягнення, як догана, практично в установах усіх видів режимів було визначено як неефективне. Стягнення у вигляді позачергового чергування виявилось ефективним на посиленому режимі, а переведення в установу іншого виду режиму було особливо дійовим у колоніях-поселеннях.

Серед недоліків правового регулювання заходів стягнення працівники установ вказували, що на практичну діяльність негативно впливає невизначений характер законодавчого поняття “злісне порушення” і відсутність чіткого механізму дисциплінарного впливу саме за злісні порушення вимог режиму, залучення злісних порушників до кримінальної відповідальності за ст. 391 КК України.

Більшість порушень скоюється в робочій зоні й у денний час роботи. Найбільш часто вчинюють порушення особи у віці від 18 до 21 року і 23-27 років. У залежності від виду режиму ці групи відрізняються. Дослідження також дозволило зробити і інші висновки щодо особи порушника, які викладені в дисертації.

Наше дослідження також показало, що порушення здійснюються засудженими незалежно від терміну, що залишився до звільнення, але в останню третину терміну покарання порушення, як правило, припиняються. Практичні працівники пояснюють це страхом засудженого перед встановленням адміністративного нагляду після відбуття терміну покарання.

Як позитивний момент потрібно відзначити, що застосування окремих видів стягнень оптимізовано. Так, за результатами узагальнення даних установлено, що певні стягнення накладаються за відповідне їм коло порушень. Наприклад, за вперше зроблені порушення: 1/ відмова від

роботи – попередження (догана); 2/ азартні ігри – позбавлення посилки або передачі, заборона на термін до одного місяця купувати продукти харчування і т. ін. Разом з тим, вбачається, що для удосконалення здійснення дисциплінарної практики посадовим особам кримінально-виконавчих установ варто звернути увагу на наступні моменти: по-перше, при застосуванні заходів стягнення не вироблена їх система, немає ієрархічної послідовності. Це проявляється в тому, що засуджений, який здійснив порушення та не має стягнень або має одне стягнення, може бути підданий досить суворому дисциплінарному впливу (наприклад, переведений до ШЗО); по-друге, в деяких установах було відзначене недотримання вимоги про відповідність стягнення характеру і тяжкості порушення; і, нарешті, як уже указувалося вище, відсутній механізм дисциплінарного впливу на злісних порушників режиму.

На підставі вивчених в розділі матеріалів пошукувач робить висновок, що існуюча система стягнень потребує реформування, зокрема, виключення з неї переведень в інші кримінально-виконавчі установи, оптимізації процесуальних строків застосування заходів стягнення та погашення їх правових наслідків, відпрацювання уніфікованої системи застосування стягнень за конкретні порушення режиму та інше.

Розділ 3 “Значення заходів стягнення в системі засобів карально-виховного впливу, шляхи їх удосконалення” містить два підрозділи, в яких з’ясовується роль заходів стягнення серед інших засобів впливу, а також визначаються шляхи можливого нормативного та практичного удосконалення їх застосування.

У підрозділі 3.1. “Роль і значення дисциплінарної практики в діяльності кримінально-виконавчих установ” автор підкреслює, що система заходів стягнення відіграє важливу роль у процесі відбування покарання засудженими, реалізації цілей та втілення принципів покарання, оскільки є вираженням застосовуваних в умовах позбавлення волі методів переконання і примусу. Вони є реальним чинником посилення каральної сторони кримінального покарання, тому що їх застосування пов’язано з подальшим фактичним обмеженням прав засудженого, погіршенням умов його тримання. Крім того, система стягнень є одним з основних засобів забезпечення режиму. Тобто існування і реалізація дисциплінарних санкцій допомагає, полегшує і сприяє тому порядку, що встановлюється в конкретній установі. Відзначається, що роль дисциплінарної практики полягає також у тому, що однією з цілей застосування стягнень є мета спеціального і загального попередження правопорушень (у тому числі і злочинів) серед засуджених. На підставі попереднього аналізу дисертант зазначає, що заходи стягнення

відіграють важливу роль у підвищенні ефективності виховного впливу, допомагають **проводити** профілактичну роботу з метою попередження нових порушень, ставлять злісних порушників в умови, які перешкоджають **здійсненню** нових посягань на встановлений порядок відбування покарання, забезпечують застосування інших режимних **заходів**, передбачених виправно-трудовим законодавством.

У **підрозділі 3.2. “Удосконалення системи дисциплінарних стягнень”** автор з урахуванням розглянутого матеріалу аналізує вітчизняну систему заходів стягнення з точки зору її відповідності міжнародним нормативно-правовим актам. Відзначаються певні недоліки та невідповідність деяких положень діючого виправно-трудоного законодавства міжнародним стандартам, які застосовуються при поводженні із засудженими. Звертається увага і на те, що в проєкті Кримінально-виконавчого кодексу, який в теперішній час є об’єктом розгляду у нормотворчих органах нашої держави, також не враховані деякі вимоги міжнародних актів щодо дисциплінарних стягнень. На підставі аналізу впливу стягнень на засудженого, робиться спроба вивести узагальнюючі прогнози, щодо змін у поведінці засудженого, який був підданий дисциплінарному впливу.

Автор указує на умови здійснення порушень, знання яких може сприяти боротьбі з порушеннями, їх попередженню та правильному застосуванню заходів стягнення. Розглянуто питання про ефективність стягнень, їх дієвість та відзначено, що вони не завжди досягають позитивного ефекту.

Виділяється **функція забезпечення реалізації** кримінально-правової кари, виконанню якої, на думку автора, сприяють стягнення.

На підставі викладеного в підрозділах, дисертант робить висновок, що концептуально удосконалення дисциплінарних стягнень повинне мати на меті створення такої системи, яка б залучала засудженого **з першого ж дня його перебування в установі у динамічний процес послідовного руху до звільнення**. З урахуванням аналізу вітчизняного та закордонного нормативного матеріалу, а також даних власного дослідження і праць інших вчених, автор наводить власне бачення системи заходів стягнення: догана, попередження; дисциплінарний штраф; позбавлення права на одержання чергової посылки або передачі і заборона на термін до 1 місяця купувати продукти харчування; скасування поліпшених умов тримання; переведення в штрафний/дисциплінарний ізолятор, карцер (з дозволу мед. працівника); переведення у приміщення камерного типу (ПКТ) терміном до 3 міс., у тюрмі на суворий режим до 3

міс., повернення в ПКТ у кримінально-виконавчій установі особливого режиму. Пропонується вказати стягнення зрівноважити відповідними заходами заохочення, система яких наводиться в роботі. Розділ Кримінально-виконавчого кодексу дисертант пропонує назвати “Система заходів підтримки дисципліни в кримінально-виконавчих установах”.

У **висновках** викладені результати дисертаційного дослідження, сформульовані основні положення роботи, пропозиції та рекомендації щодо шляхів удосконалення застосування заходів стягнення, перспективи подальшого розвитку та реформування виправно-трудоного законодавства.

У дисертації наведене теоретичне узагальнення і нове вирішення наукової задачі, яка полягає в з’ясуванні юридичної природи заходів стягнення, визначенні механізму їх застосування, виявлені проблем правового регулювання застосування заходів стягнення, а також розроблення шляхів подолання цих проблем, удосконалення системи дисциплінарних стягнень та розробки нової системи цих заходів впливу. Розкриваючи специфічні риси, а також сутність дисципліни як такої, дисертант приходить до висновку, що дисциплінарна відповідальність засуджених має специфічну правову природу. Специфічність її полягає в тому, що вона віддзеркалює державний примус, як свій внутрішній зміст.

В роботі проведений історико-порівняльний аналіз наукових джерел, а також аналіз практики застосування дисциплінарних стягнень, що дозволило розробити класифікацію цих заходів, яка вбирає в себе досягнення науки та враховує вплив конкретних стягнень на особу засудженого та його правовий статус.

Автор відзначає, що вірним рішенням законодавця є те, що правом застосування заходів стягнення наділена порівняно невелика кількість посадових осіб кримінально-виконавчих установ, оскільки це дозволяє зосередити здійснення дисциплінарної практики серед посадових осіб, які дійсно знайомі з реальним станом дисципліни в певній установі.

Дисертант звертає увагу, що порядок оскарження стягнень дійсно є проблемою, оскільки механізму захисту засудженим своїх прав в теперішній час фактично немає.

Відмічається, що поняття злісного порушення вимог режиму в діючому законодавстві далеке від досконалості. Наведене власне визначення вказаного поняття, а також рекомендації щодо окремих видів порушень, які визнаються законодавцем злісними.

При розгляді окремих видів стягнень та практики їх застосування дисертант вказує, що найкращим попереджувальним заходом, який сприяє зменшенню кількості порушень та випадків застосування заходів

дисциплінарних стягнень, в переважній більшості випадків була названа, як працівниками кримінально-виконавчих установ, так і засудженими, трудова зайнятість засуджених.

Основні положення даної роботи викладені в публікаціях:

1. Романов М.В. Классификация мер взыскания, применяемых к лицам, лишенным свободы // Проблемы законности: Респ. міжвідом. наук. зб. / Відп. ред. В.Я. Тацій.- Харків: Нац. юрид. акад. України, 1998. - Вип. 34. - С. 190-193.

2. Романов М.В. Компетенция должностных лиц учреждений исполнения наказаний в сфере применения дисциплинарных взысканий // Проблемы законности: Респ. міжвідом. наук. зб. / Відп. ред. В.Я. Тацій.- Харків: Нац. юрид. акад. України, 1999. - Вип. 37. - С. 202-206.

3. Романов М.В. Переводы осужденных, злостно нарушающих требования режима в другое учреждение исполнения наказаний (УИН) // Проблемы законности: Респ. міжвідом. наук. зб. / Відп. ред. В.Я. Тацій.- Харків: Нац. юрид. акад. України, 2000. - Вип. 41. - С. 190-195.

4. Романов М.В. Роль и значение дисциплинарной практики в деятельности учреждений исполнения наказаний // Проблемы законности: Респ. міжвідом. наук. зб. / Відп. ред. В.Я. Тацій.- Харків: Нац. юрид. акад. України, 2000. - Вип. 43. - С. 169-175.

5. Романов М.В. Понятие механизма применения дисциплинарных взысканий и его элементы // Проблемы законности: Респ. міжвідом. наук. зб. / Відп. ред. В.Я. Тацій.- Харків: Нац. юрид. акад. України, 2002. - Вип. 54. - С. 151-155.

6. Романов М.В. Переводы осужденных, злостно нарушающих требования режима, в другие учреждения исполнения наказаний // Становлення правової системи демократичної України та юридична наука: Короткі тези доп. та наук. повідом. наук. конф. молодих учених та аспірантів / За ред. М.І. Панова. – Харків: Нац. юрид. акад. України. 1998. – С. 61-63

7. Романов М.В. Защита прав осужденных // Права людини в умовах реформування правової системи України (До 50-ї річниці Загальної декларації прав людини): Короткі тези доп. та наук. повідом. наук. конф. молодих учених та аспірантів / За ред. М.І. Панова. – Харків: Нац. юрид. акад. України. 1998. – С. 104-105.

АНОТАЦІЇ

Романов М.В. Правове регулювання заходів стягнення, що застосовуються до осіб, позбавлених волі. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право. – Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, Харків, 2002 р.

Дисертація присвячена питанню правового регулювання заходів стягнення, що застосовуються до осіб, позбавлених волі. У роботі визначається понятійний апарат вказаної проблеми, здійснюється історико-порівняльний аналіз заходів стягнення, наводиться їх класифікація, розглянутий механізм застосування дисциплінарних санкцій, критично проаналізована компетенція та колізійні питання правозастосовчої діяльності посадових осіб кримінально-виконавчих установ щодо застосування стягнень. Робиться висновок щодо правової природи переведень осіб, позбавлених волі, в кримінально-виконавчі установи іншого виду режиму, наводиться власне бачення питання про те, чому вказані заходи не можна віднести до системи дисциплінарних стягнень.

Виходячі з всебічного аналізу проблеми, автор визначає місце та роль заходів стягнення у системі інших заходів впливу на засуджених та можливі шляхи вдосконалення системи стягнень. Дисертант пропонує власну систему заходів стягнення, що застосовуються до осіб, позбавлених волі та формулює редакцію відповідної статті закону.

Ключові слова: дисциплінарна практика, дисциплінарна відповідальність засуджених, заходи стягнення, дисциплінарні санкції, дисциплінарні стягнення, система стягнень.

Романов М.В. Правовое регулирование мер взыскания, применяемых к лицам, лишенным свободы. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право. – Национальная юридическая академия Украины имени Ярослава Мудрого, Харьков, 2002 г.

Диссертация посвящена проблеме правового регулирования мер взыскания, применяемых к лицам, лишенным свободы. В работе с помощью понятий дисциплинарной ответственности, дисциплинарной практики выясняется правовая природа мер взыскания. На основе историко-сравнительного анализа устанавливается правовая преемственность, которая привела к существованию нынешней системы мер взыскания. Автор, изучив существующие в науке точки зрения на

указанную проблему, приводит собственную классификацию дисциплинарных взысканий.

Дается определение понятия механизма применения мер взыскания, определяются и анализируются его элементы. Диссертант рассматривает коллизийные вопросы практического применения дисциплинарных санкций и указывает, что наличие таких коллизий и противоречий отрицательно влияет на правоприменительную деятельность. Выход автор видит в изменениях действующего законодательства.

Выявляя правовую природу мер взыскания, диссертант отличает их от переводов осужденных за злостные нарушения режима в учреждения с иным, более суровым, режимом. Рассмотрено само понятие “злостного нарушения режима” и выявлено отсутствие единства теримнологии, поскольку наряду с определенным законодателем понятием “злостного нарушения режима”, нормативные акты содержат оценочные понятия “безуспешности применения других мер воздействия” и “грубое нарушение” требований режима. Диссертант предлагает привести действующее законодательство к нормативному единству и исключить те понятия, которые допускают неоднозначное толкование.

В работе рассмотрен вопрос о порядке обжалования осужденными наложенных на них взысканий. Исходя из положений исправительно-трудового законодательства и дисциплинарной практики в уголовно-исполнительных учреждениях, сделан вывод о том, что существующий порядок обжалования наложенных взысканий неэффективен и фактически неурегулирован законодательством.

В результате проведения исследования автор приходит к выводу, что ныне действующая система мер взысканий далека от совершенства, во многом не соответствует потребностям практики и международному опыту обращения с осужденными. Диссертант выявляет роль взысканий среди иных мер воздействия на осужденных и указывает основные пути совершенствования системы мер взыскания, а также формулирует возможную редакцию статьи закона, устанавливающую новую систему взысканий.

Ключевые слова: дисциплинарная практика, дисциплинарная ответственность осужденных, меры взыскания, дисциплинарные санкции, дисциплинарные взыскания, система взысканий.

Romanov M.V. Law enforcement of measures of penalties applied to the imprisoned. – Manuscript.

Thesis for the Candidate's degree in Legal Studies by speciality 12.00.08 – criminal law and criminology; criminal-executive law. – National law academy of Ukraine named after Yaroslav Mudriy, Kharkiv, 2002.

The dissertation is devoted to the subject of law enforcement of measures of penalties applied to the imprisoned. The categories for the analysis of mentioned problem are defined, the historical-comparative analysis of measures of penalties and their classification are performed, the mechanism of administering the disciplinary sanctions is considered, the competence of personnel of criminal-executive establishments in the sphere of application of penalties as well as collision issues of law-administering activity in disciplinary practice are critically analyzed.

The conclusion concerning the legal character of transfer of imprisoned to the criminal-executive establishments of other types of regimes is made, the personal inference that mentioned measures cannot be attributed to the system of disciplinary penalties is proposed.

Proceeding from the thorough analysis of the problem, the author defines the place and the role of measures of penalties in the system of other means of influence upon the convicted and possible ways of improvement of the penalty system. The author proposes his personal system of measures of penalties that are applied to the imprisoned and formulates the wording of correspondent article of law.

Key words: disciplinary practice, disciplinary responsibility of imprisoned, measures of penalties, disciplinary sanctions, disciplinary penalties, the system of penalties.

Відповідальний за випуск
кандидат юридичних наук, доцент
О.В. Лисодєд

Підписано до друку 11.04.2003 р. Формат 60х90/16.
Папір офсетний. Надруковано на ризографі. Гарнітура Times.
Ум. Друк. Арк. 0,7 Обл. вид. арк. 0,9.
Тираж 100 прим. Зам. № 1592